

Examen HAVO en VHBO

Hoger
Algemeen
Voortgezet
Onderwijs

Vooropleiding
Hoger
Beroeps
Onderwijs

20 | **00**

HAVO Tijdvak 1
VHBO Tijdvak 2
Vrijdag 19 mei
9.00 – 12.00 uur

Boekje met bronnen

Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880–1919: op het breukvlak van twee eeuwen

bron 1

Prent van P.J.A.C. van Geldorp in het *Geïllustreerd Zondagsblad voor Katholieken* van 20 november 1898

De furien van den „Vooruitgang”.

Toelichting:

Op het voorste paard rijdt Hilda van Suylenburg, hoofdpersoon uit de in 1897 verschenen gelijknamige roman. Op het vaandel staat: „Vrijheid in alles”. Op de bok, met fakkel, Wilhelmina Drucker, met naast haar een bekende medestandster. In de koets F. Domela Nieuwenhuis, P.J. Troelstra en een andere socialist, Van der Zwaag. Een furie is (hier) een woeste vrouw.

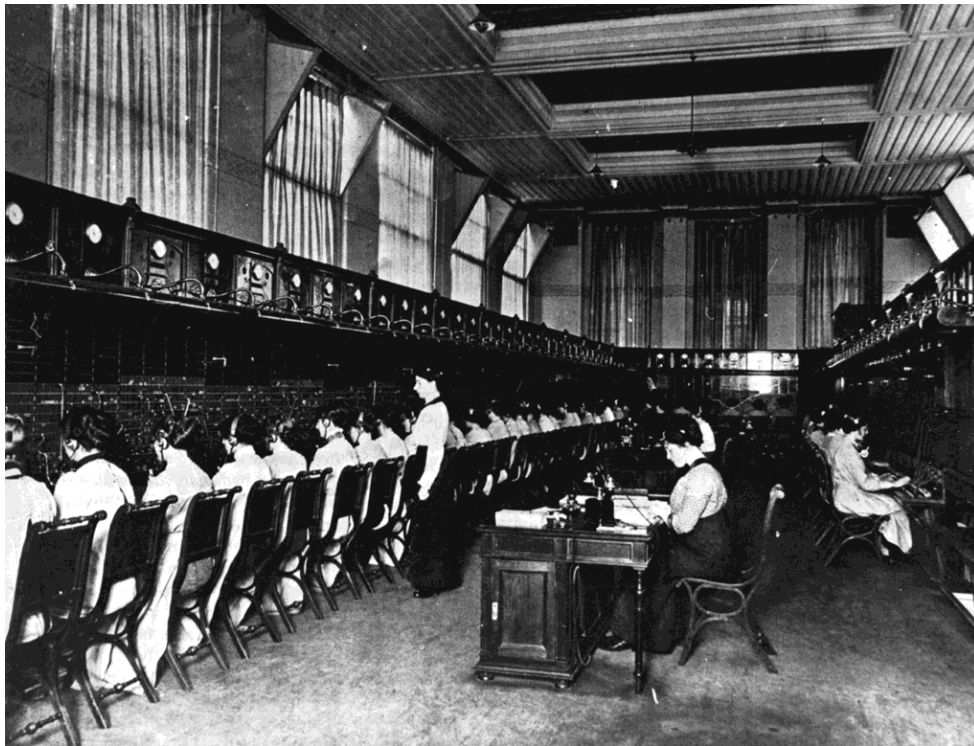
bron: H.W. van der Linden, *Domela Nieuwenhuis in 219 politieke prenten*, Amsterdam 1990, pag. 136

De eerste twee artikelen uit de statuten van de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) uit 1901

- 1 I. De Vrijzinnig Democratische Bond streeft naar ontwikkeling van onze constitutioneel-
2 parlementaire regeringsvorm in democratische zin en daarom naar algemeen kiesrecht (...)
3 en naar gelijkstelling, ook wat de verkiesbaarheid tot lid van die lichamen betreft, van
4 mannen en vrouwen.
5 II. De Vrijzinnig Democratische Bond spreekt als beginsel uit, dat door een krachtige
6 sociale wetgeving moet worden aangestuurd op het wegnemen van de maatschappelijke
7 oorzaken, welke tussen de leden van het volk ongelijkheid scheppen (...).
8 Hij is van oordeel, dat, ter verkrijging van maatschappelijke vooruitgang, tempering, niet
9 verscherping van de klassenstrijd noodzakelijk is. Enerzijds keurt hij af het streven naar
10 afschaffing van het persoonlijk eigendomsrecht op de productiemiddelen; anderzijds
11 verwerpt hij de mening, dat de Staat in het economisch leven zijner burgers slechts
12 noodgedwongen, schoorvoetend (*met tegenzin*), behoort in te grijpen.

ontleend aan: P.J. Oud, Honderd jaren, een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840–1940, Assen 1982, pag. 176

Foto van een telefooncentrale met telefonistes in Den Haag, circa 1920

bron: Marjolein Morée en Marjan Schwegman, Vrouwenarbeid in Nederland, 1870–1940, Rijswijk 1981, pag. 131

De vooraanstaande socialist F.M. Wibaut schrijft in Het Volk van 17 maart 1911

1 Indien het voorkòmen van zwangerschap onzedelijk is, dan is ook de maatschappelijke
2 ordening onzedelijk, die zo velen er toe brengt, veelal uit bezorgdheid voor de toekomst
3 van de kinderen, het kindertal te regelen, te beperken door voorkoming van
4 zwangerschap. (...)

5 Deze strafwetmakende burgerij weet heel goed door welke oorzaken de vrees voor meer
6 kinderen ontstaat. Zij wil aan de oorzaken niets veranderen, want dan brengt zij haar
7 bestaan in gevaar. Zij wil ook de gevolgen niet verminderen door het op ruime wijze
8 bekostigen van kinderverzorging uit openbare kas. Zij wil enkel beproeven wat door
9 veroordelen en straffen bereikt kan worden. Daarom hult zij zich in het kleed van de
10 maatschappelijke braafheid en zegt: die lieden zijn slecht.

*ontleend aan: H.Q. Röling, De tragedie van het geslachtsleven, Dr. J. Rutgers (1850–1924)
 en de Nieuw-Malthusiaanse Bond, Amsterdam 1987, pag. 223*

*Het rooms-katholieke kamerlid Mr. A.I.M.J. baron van Wijnbergen zegt in 1911 tijdens het
 debat over voorbehoedmiddelen*

1 (...) dat ook daar waar de levensomstandigheden slecht zijn, het beletten van de geboorten
2 onzedelijk is en blijft, en het verwekken van kinderen niet. Bovendien, indien het in die
3 gezinnen dus mocht zijn, dat ten gevolge van de treurige sociale omstandigheden kinderen
4 geboren worden, waarvan later blijkt, dat zij spoedig sterven, dan is het dan toch ook voor
5 die kinderen beter te zijn dan niet te zijn.

*ontleend aan: H.Q. Röling, De tragedie van het geslachtsleven, Dr. J. Rutgers (1850–1924)
 en de Nieuw-Malthusiaanse Bond, Amsterdam 1987, pag. 222*

*In het Weekblad van het Recht van 21 en 26 oktober 1908 schrijft de liberale hoogleraar
 recht D. Simons*

1 Het is er dus inderdaad om te doen de strijd tegen het Neo-Malthusiaanse streven te gaan
2 voeren met behulp van de strafwet. Met alle nadruk protesteren wij tegen een dergelijke
3 poging, die de strafwetgever wil brengen op verboden terrein, hem partij wil doen kiezen in
4 een strijd tussen verschillende ethische, economische en hygiënische opvattingen.
5 De overtuiging van hen, die menen dat *anticonceptie* voor velen een plicht is van hoge
6 zedelijkheid en dat daardoor het waarachtig volksbelang gediend wordt, verdient dezelfde
7 eerbiediging als de overtuiging van degenen, die het Neo-Malthusianisme als onzedelijk,
8 ongegrond en voor het volksbelang schadelijk kenschetsen. In die strijd is onthouding (*zich*
9 *er niet mee bemoeien*) van de wetgever plicht.

*ontleend aan: H.Q. Röling, De tragedie van het geslachtsleven, Dr. J. Rutgers (1850–1924)
 en de Nieuw-Malthusiaanse Bond, Amsterdam 1987, pag. 216*

bron: A.F. Manning (red.), Onze jaren, 45–70, aflevering 7, Amsterdam 1972, pag. 205

Toelichting:

Titel: 'der Ballast' (de ballast).

In het mandje zitten Adenauer en de Minister voor Vraagstukken betreffende geheel Duitsland, Kaiser.

Op de zak staat geschreven: 'belangen betreffende geheel Duitsland'.

Op het mandje staat geschreven: 'Bonn'.

ontleend aan: Frischer Wind, 1949 (uit de verzameling van Haus der Geschichte Bonn)

Stembiljet voor de verkiezing van afgevaardigden naar het derde Volkscongres dat tot taak had de grondwet van de DDR goed te keuren, mei 1949

STIMMZETTEL

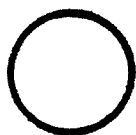
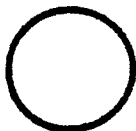
für den Stimmkreis 3 Land Sachsen-Anhalt zum 3. Deutschen Volkskongreß

**Ich bin für die Einheit Deutschlands
und einen gerechten Friedensvertrag**

**Ich stimme darum für die nachstehende Kandidatenliste
zum Dritten Deutschen Volkskongreß**

1. Prof. Agricola, Rudolf, SED Halle/Saale	39 Lehn, Gustav, FDGB . . . Muldenstein
2. Beck, Arnold, FDGB . . . Halle/Saale	40 Dr. Lautz, Hermann, LDP Bitterfeld
3. Biering, Walter, VdGB . . . Sonstien	41. Lehnig, Walter, SED . . . Halle/Saale
4. Bierka, Hans, SED . . . Zschornwitz	42 Lorenz, Ernst, LDP . . . Halle/Saale
5. Biniada, Robert, CDU . . . Döben	43. Dr. Maack, Hans, LDP . . . Halle/Saale
6. Bock, Erich, LDP . . . Halle/Saale	44. Majer, Inge, SED . . . Halle/Saale
7. Böhlend, Max, FDGB . . . Merseburg	45. Prof. Dr. Meeder, Erich, KB . . . . . Bitterfeld
8. Böttner, Thekla, LDP . . . Zeitz	46. Mertke, Willi, SED . . . Ammendorf
9. Dr. Damerow, Erich, LDP Halle/Saale	47. Menzel, Robert, FDJ . . . Halle/Saale
10. Dittmar, Karl, FDGB . . . Halle/Saale	48. Müller, Anton, CDU . . . Halle/Saale,
11. Dietz, Käthe, LDP . . . Halle/Saale	49. Mittelriedt, Bruno, LDP, Brehna
12. Einicke, Luifwig, SED . . . Halle/Saale	50. Mödersheim, Karl, SED . . . Leuna
13. Prof. D. Pascher, Erich, CDU Halle/Saale	51. Prof. Oppenheim, Hans, VVN Bitterfeld
14. Feist, Gotth., FDGB . . . Halle/Saale	52. Posselt, Willi, SED . . . Halle/Saale
15. Feist, Margot, FDJ . . . Halle/Saale	53. Dr. Rexrodt, Wilhelm, LDP Halle/Saale
16. Prof. Dr. Frank, Heinrich, SED . . . . . Berlin	54. Richter, Richard, DBD . . . Halle/Saale
17. Freyhof, Theo, FDGB . . . Schkopau	55. Rühle, Eibe, NDP . . . Halle/Saale
18. Fritsch, Max, FDGB . . . Halle/Saale	56 Rühle, Otto, NDP . . . Halle/Saale
19. Glöß, Hans, SED . . . Leuna	57. Saulich, Johannes, SED . . . Zeitz
20. Götzling, Oerald, CDU . . . Nietleben	58. Schäfer, Paul, CDU . . . Merseburg
21. Gutjahr, Karl, SED . . . Halle/Saale	59. Schneider, Alwin, FDGB . . . Delitzsch
22. Günther, Elfriede, SED . . . Merseburg	60. Schlegel, Max, LDP . . . Leuchstädt
23. Gutach, Heinrich, CDU . . . Naundorf	61. Dr. Schwarze, Kurt, LDP Halle/Saale
24. Gysl, Klaus, KB . . . Berlin	62. Schwarzner, Rudolf, SED . . . Halle/Saale
25. Dr. Haack, Kurt, NDP . . . Weißenfels	63. Schütte, Wolf, SED . . . Halle/Saale
26. Prof. Dr. Heilmann, Adolf, NDP . . . . . Halle/Saale	64. Selbmann, Käthe, SED . . . Teltow/Potsdam
27. Herberich, Otto, Genossen- schaft . . . . . Halle/Saale	65. Siewert, Robert, SED . . . Halle/Saale
28. Dr. Hertwig, Paula, DFD Halle/Saale	66. Stascewski, Walter, SED . . . Bitterfeld
29. Dr. Herwegen, Leo, CDU Halle/Saale	67. Stein, Richard, SED . . . Kötzschen
30. Prof. Mepp, Hanna, KB . . . Halle/Saale	68. Teube, Paul, SED . . . Bitterfeld
31. Horn, Richard, KB . . . Halle/Saale	69. Teller, Günter, SED . . . Halle/Saale
32. Jünger, Emanuel, SED . . . Weißenfels	70. Tittmann, Walter, DBD . . . Burgwerben
33. Kammerahl, Heinz, SED . . . Halle/Saale	71. Walther, Alfred, CDU . . . Weißenfels
34. Kampf, Otto, LDP . . . Halle/Saale	72. Weidner, Fritz, LDP . . . Naumburg
35. Kern, Käthe, DFD . . . Berlin	73. Werner, Wilhelm, LDP . . . Naumburg
36. Prof. Dr. Klemperer, Vik- tor, KB . . . . . Halle/Saale	74. Wiesenthal, Hans, CDU . . . Zeitz
37. Knauf, Christa, LDP . . . Döbau	75. Prof. Dr. Winter, Ed. . . Halle/Saale
38. Prof. Koczen, Bernard, SED Halle/Saale	76. Dr. Wirth, Gustav, SED . . . Leuna
	77. Prof. Dr. Zetkin, Maxim, SED . . . . . Berlin

JA

NEIN

H (0) MDV Halle (3), Dr. Ullrich, W

E - 2011 - 1.1.0 - 0703

Vertaling:

Stembiljet

voor Kieskring 3 deelstaat Sachsen-Anhalt voor het derde Duitse Volkscongres

Ik ben voor de eenheid van Duitsland en een rechtvaardig vredesverdrag

Ik stem daarom voor de volgende kandidatenlijst voor het derde Duitse Volkscongres

ontleend aan: Eckart Thurich, Die Deutschen und die Sieger, in: Informationen zur politischen Bildung (232) 3. Quartal 1991, München 1991, pag. 25

Uit een interview met Eva Pieper, regisseuse in de DDR

1 Je ging er vanuit dat in elke groep een Stille was. Soms had je een vermoeden en soms ook
 2 helemaal niet. Dat was in het theater zo en dat was overal zo. Ik heb een heel jaar lang
 3 gedacht dat mijn boezemvriendin voor de *Staatssicherheit* werkte. Ik was er zelf ook voor
 4 gevraagd. Ik werd uitgenodigd in het theater, op de personeelsafdeling. Ik dacht eerst nog
 5 dat het wel gewoon een contractbespreking zou zijn. Maar er waren twee heren die erg
 6 vriendelijk met mij koffie gingen drinken en toen zeiden dat ze wisten dat ik erg veel
 7 mensen kende, en dat het voor hen best heel interessant was om te horen waar die mensen
 8 over spraken. Het ging niet om vertrouwelijke informatie. Nee, gewoon alleen een globaal
 9 beeld. Ik zei dat ik dan zeker ook aan m'n vrienden kon vertellen dat ik die informatie
 10 doorgaf. Nee, dat kon niet. Ik probeerde me zo naïef mogelijk voor te doen. Ging roepen
 11 dat ik m'n ziel toch niet kon verkopen. En toen kwam het op een punt dat ze zeiden: 'Je
 12 wilt toch studeren?'

13 Dergelijke gesprekken herhaalden zich. Mijn post werd geopend. Je kwam in een kroeg
 14 steeds weer bepaalde mensen tegen waarvan je je afvroeg of het vanwege jou was of
 15 gewoon toeval. En dan bleek tijdens weer zo'n gesprek met de *Staatssicherheit* dat iemand
 16 anders iets over jou moest hebben verteld want ze hadden details over mij waarvan ik wist
 17 dat er maar een handjevol mensen van op de hoogte was. (...)

18 In het tweede jaar in Rostock spitste de situatie zich toe. Een goede vriend van me was
 19 homoseksueel en in Berlijn ging ik vaak met hem mee uit als een soort vriendinnetje. Hij
 20 was leraar en kon het zich niet veroorloven als men er achter kwam dat hij homo was.
 21 Bovendien behoorde hij tot een oppositionele groep (...). Die vriend kwam heel regelmatig
 22 bij mijn moeder thuis. We hebben toen twee keer een huiszoeking gehad. Dan worden
 23 gewoon je dagboeken meegenomen waarin je als een beetje grote puber hebt geschreven
 24 op wie je erg verliefd bent, maar ook hoe je je meer maatschappelijk geraakt voelt. Je bent
 25 openhartig geweest over anderen en graaft voor hen een graf. Dat is een enorme
 26 vernedering geweest.

bron: Joost Niemöller, Over de muur, oostduitse levensverhalen, Amsterdam 1991, pag. 232–233

Uit een interview met Inge Weber, studente in de DDR

1 Mijn vader opende in 1968 zijn werkplaats. Dat was dus een privé-bedrijf (...) Omdat mijn
 2 vader een ontvangstinstallatie kon installeren kregen we al heel snel West-televisie. In dat
 3 opzicht waren wij altijd geïnformeerd. Mijn moeder zei steeds dat we daar op school niet
 4 over mochten praten. Er bestond een zekere schizofrenie tussen het privé- en het openbare
 5 leven. We hadden al in '62 West-televisie, nog voor ik geboren was. Dus ik kan me het begin
 6 ervan niet herinneren. Wat ik me herinner waren die shows in de jaren zestig.
 7 Die muziekprogramma's. Ik keek altijd heel graag naar modern ballet, en muziek en zo.
 8 En dan had je Catharina Valente bijvoorbeeld. Daar was je dan heel enthousiast over.

bron: Joost Niemöller, Over de muur, oostduitse levensverhalen, Amsterdam 1991, pag. 251

1 Ik was lid van de *Bauern Partei* en tweeëndertig jaar was ik afgevaardigde voor de *Bauern*
 2 *Partei* in het district Leipzig. Bij m'n pensionering heb ik me teruggetrokken omdat ik
 3 dacht dat toen de jongere mensen er maar bij moesten. Ik deed het graag moet ik zeggen.
 4 Ik was ook secretariaatslid in de districtsorganisatie bij de *Bauern Partei*. Zodra ik in de
 5 gelegenheid was burgers te helpen heb ik dat gedaan. Hoewel de speelruimte heel klein
 6 was. Ik heb het altijd als mijn plicht gezien dat wie het vertrouwen genoot zich er ook voor
 7 moest inzetten. Je moest meer doen dan alleen aan de zittingen deelnemen en je hand
 8 opsteken bij stemmingen. Hoewel ik zeggen moet dat ik dat ook tweeëndertig jaar gedaan
 9 heb. De hand opgestoken. Begrijpt u. Je moest er altijd van uitgaan dat alles al vast lag. De
 10 discussiebijdragen waren altijd al voorbereid. Velen ontbrak het aan de moed daar iets
 11 tegen te doen.

bron: Joost Niemöller, Over de muur, oostduitse levensverhalen, Amsterdam 1991, pag. 276

De Britse premier Margareth Thatcher schrijft over een gesprek met Gorbatsjov in september 1989

1 In Moskou spraken (...) de heer Gorbatsjov en ik openhartig over Duitsland. Ik legde
 2 hem uit dat, hoewel de Navo de gebruikelijke uitspraken had gedaan om de Duitse wens
 3 naar hereniging te steunen, wij daar in werkelijkheid nogal afwachtend tegenover
 4 stonden.
 5 Daarbij komt dat ik niet alleen namens mijzelf sprak. Ik had het doorgesproken met
 6 tenminste één andere westerse leider, ik bedoelde daarmee president Mitterand maar
 7 noemde hem niet. De heer Gorbatsjov bevestigde dat ook de Sovjetunie geen Duitse
 8 hereniging wilde. Dit versterkte mij in mijn besluit de reeds snel verlopende gang van
 9 zaken af te remmen. Natuurlijk wilde ik niet dat de Oost-Duitsers – net zomin als ik dat
 10 zou willen voor iemand anders – moesten leven onder het communisme. Maar het leek
 11 mij, dat een werkelijk democratisch Oost-Duitsland spoedig zou ontstaan en dat de
 12 kwestie van de hereniging hier los van stond. Daarbij moesten de wensen en belangen van
 13 de buurlanden van Duitsland en die van andere mogendheden volledig in aanmerking
 14 worden genomen.

ontleend aan: Margareth Thatcher, The Downing Street Years, Londen 1993, pag. 792

Einde